

сукупності морально-етичних та соціально-психічних явищ та процесів періоду голодомору необхідно також чіткіше визначити структуру дослідження. Вона повинна охопити широкий спектр настроїв, почуттів та психічних станів, що дозволить встановити реальні масштаби та глибину руйнування духовної сфери українського народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Великий голод в Україні 1932-1933: Збірник свідчень, спогадів, доповідей та статтів, виголошених та друкованих у пресі в 1983 році на відзначення 50-річчя голоду в Україні в 1932-1933 роках.-Торонто,1988; Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.-К.,1990; Колективізація і голод на Україні.1929-1933: Збірник документів і матеріалів.-К.,1992; Голод 1933 року в Україні:Свідчення про винищення Москвою українського селянства: Друге, доповнене видання.-Дніпропетровськ-Мюнхен,1993; Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор.-К.,1993; 2.Кульчицький С.В.1933: трагедія голоду.-К.,1989; Кульчицький С.В. Ціна «великого перелому».-К.,1991;Кульчицький С. Людомор-33: продовження геноциду //Україна.-1992.-№28;Кульчицький С.В.,Шаталіна Є.П. Становище дітей на Україні у 1931-1933 рр.(Документальна розповідь).-К.,1989; 3.Марочко В.І. Голод на Україні (1931-1933 рр.): причини і наслідки //Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.-К.,1991.-вип.1; Марочко В.І. 1932-1933 рр.:Голодомор в Україні: Причини і наслідки: Конспект лекцій.-К.,1994; 4.Шаталіна Є.П.,Марочко В.І. Голод на Україні (1931-1933 рр.) // Український історичний журнал.-1989.-№№7-12; 5.Кульчицький С.Голодомори в радянській Україні: схожість та відмінність// Історія в школах України .-1998.-№3.-С.22; 6.Шульга І.Г.Голод на Поділлі: До 60-річчя голодомору 1933 р.-Вінниця,1993; Шульга І. Людомор на Поділлі.-К.,1993.-С.144; 7.Гуревич А.Я. История и психология // Психологический журнал.-1991.-Т.12.-№4.-С.3; 8.Коваленко Л. Духовна руїна.-В кн.:33-й: Голод: Народна книга-меморіал.-К.,1991.-С.17; 9.Марочко В.І. 1932-1933: Голодомор в Україні: причини і наслідки: Конспект лекцій.-К.,1994.-С.58; 10.33-й: Голод: Народна книга-меморіал.-К.,1991.-С.556; 11.Там само, С.548; 12.Там само, С.467; 13.Марочко В.І. 1932-1933 рр.: Голодомор в Україні: причини і наслідки: Конспект лекцій.-К.,1994.-С.58; 14.Подкур Р.Ю. Документи державного політичного управління як джерело вивчення колективізації та голоду 30-х років на Поділлі.-В кн.:Голод 1932-1933, 1946-1947: Вінницька область: Документи і матеріали.-Вінниця, 1998.-С.33; 15. 33-й: Голод...-К.,1991.-С.467; 16.Там само. - С.548; 17.Там само. - С.556; 18.Шульга І.Людомор на Поділлі.-К.,1993.-С.130; 19.Там само. - С.147; 20.Коваленко Л. Вказана праця.-С.18; 21.Конквест Р. Вказана праця.-С.265,267,288; 22.Хандрос Б.Смертні листи: документальна повість.-К.,1993.-С. 41; 23.Шаталіна Є.П.,Марочко В.І. Вказана праця.-С.100,106; 24.Поліщук Т. Живі не встигали ховати мертвих.-В кн.:Чорні жнива: Голод 1932-1933 років у Валківському та Коломацькому р-нах Харківщини: (Документи, спогади, списки померлих).-К., Х., Нью-Йорк, Філадельфія.-1997.-С.44; 25. 33-й: Голод...-К.,1991.-С.545; 26.Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО), ф.Р(п)136, оп.3, спр.8, арк.6-19; 27. 33-й: Голод...-К.,1991.-С.466; 28.Конквест Р. Вказана праця.-С.288; 29.Шульга І.Людомор на Поділлі.-К.,1993.-С.79,152-153; 30.Марочко В.І. 1932-1933 рр.: Голодомор в Україні: Причини і наслідки: Конспекти лекцій.-К.,1994.-С.38; 31. ДАВО. – ф.Р(п) 43. – оп.1. – спр.271. – арк.14-18; 32.33-й: Голод...-К.,1991.-С. 547; 33. Подкур Р.Ю Вказана праця.-С.32; 34. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція у 1933 р. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць.-К.,1992, вип.2.-С.93-94,98; 35. Кульчицький С.В.,Шаталіна Є.П. Вказана праця.36. Запаско М. Діти 1933-го року // Дзвін.-1990.-№12.-С.71; 37. Воронцов О., Кичак А. Подільські діти 1933-го.-Вінниця,1996.-С.13; 38. 33-й: Голод...-К.,1991.-С.556; 39. Хандрос Б. Вказана праця.-С.117. 40. Воронцов О.,Кичак А. Вказана праця.-С.8; 41. Коваленко Л. Вказана праця.-С.22; 42. Хандрос Б. Вказана праця.-С.41; 43. Гальчак С. «Білі плями» скорботи (Причини голодомору 1932 - 1933 та голоду 1946 - 1947 років на Поділлі).-Вінниця, 1999.-С.26.

Ю.А. Зінько

ХРИСТИЯНСЬКА ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКА ЦЕРКВА УКРАЇНИ В РАДЯНСЬКУ ДОБУ. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ НАРИС.

Релігійне відродження, яке відбувається в українському суспільстві, посилює інтерес до історії релігії. Особливу увагу привертає минуле й сучасне християнських протестантських громад, які мають в Україні давню історію і на сучасному етапі прагнуть розширити сфери участі у релігійному житті.

Через складність взаємовідносин держави і протестантських організацій, які за радянських часів в Україні існували приховано і зазнавали переслідування як релігійна община, їх історія в повній мірі не досліджувалась. Комуністична партія, уряд радянської країни проводили цілеспрямовану роботу по обмеженню впливу релігійних громад на

населення та віруючих, намагались поставити їх під контроль державних органів, робили все можливе для дискредитації релігійних конфесій та груп, окремих священників і віруючих. Тому в СРСР, за умов панування комуністичної ідеології, могли з'явитись дослідження тільки антирелігійного змісту, в яких протестантська церква змальовувалась як антидержавна та шкідлива для соціалістичного суспільства.

У радянській історіографії переважають публікації, які стосуються антирелігійної діяльності комуністичної партії та держави. Показовим у цьому плані є збірник документів і матеріалів "Про релігію і атеїзм"¹. Зібрані у виданні джерела були покликані допомагати радянським агітаторам та пропагандистам у проведенні антирелігійної роботи та вихованні радянських людей у дусі "науково-атеїстичного світорозуміння". У той же час, вони характеризують ставлення радянської держави, комуністичної партії до релігії і церкви. Представлені у збірнику витримки з праць Маркса, Енгельса і Леніна, рішення партійних з'їздів та конференцій, положення радянського законодавства щодо свободи совісті свідчать про прагнення радянських лідерів перетворити СРСР у першу в світі країну масового атеїзму.

Через призму комуністичних ідеологічних догм та партійних настанов висвітлювали радянські історики протестантську церкву 20-30-х років. Частина подібних робіт надрукована у збірнику "Критика релігійного сектантства"². Представлені праці дають загальну уяву про стан розробки проблеми і одночасно допомагають збагнути картини з життя релігійних громад в СРСР, а також в Україні, їх стосунки з державою. В них відчуваються ідейні позиції партії з питань антирелігійної роботи. Зміст та висновки досліджень підганялись авторами під рішення з'їздів комуністичної партії, постанови пленумів та партійних нарад, які представлені в окремому розділі видання.

Публікації свідчать про те, що в 20-30-х роках вже були означені головні принципи ставлення держави до "релігійного сектантства" як соціального явища, так само як і принципи марксистсько-ленінського вивчення його. Подаючи картини з життя релігійних протестантських громад на фоні тодішніх процесів індустріалізації, колективізації, класової боротьби, в публікаціях безапеляційно доводиться теза - "боротьба проти релігії - боротьба за соціалізм". Нав'язується думка, що класовий ворог використовує релігійну свідомість віруючих в цілях, далеких від релігії, а це, природно, вимагає повсякденної і наполегливої антирелігійної роботи. У працях промовисто заявляється, що боротьба з релігією у 20-х роках сприяла політичному вихованню рядових віруючих і їх масовому виходу вже в першій половині 30-х років з релігійних громад.

Дослідники Г.І.Езрін, В.А.Куроедов, В.В.Клочков, посилаючись на законодавство та Конституцію СРСР, намагались довести, що в Радянському Союзі віруючим "вперше в історії людства" була гарантована свобода совісті, однак з перших днів існування радянської держави вона зіткнулась із "змовою" релігійних громад проти радянської влади.³ Тільки тому, стверджують автори, "контрреволюційна діяльність релігійних організацій зустрічала відсіч з боку держави". Обгрунтовувалась думка про ведення нищівної боротьби проти "порушників" Конституції і радянських законів. Не вдаючись до показу конкретних заходів держави відносно релігійних громад та віруючих, стверджувалось, що поширення атеїзму в масах, усвідомлення більшої частини духівництва безперспективності протидії владі, а також побоювання остаточно втратити свій вплив на віруючих змусило більшість релігійних об'єднань лояльно ставитись до радянської влади.

Однак історики радянської доби визнавали, що такі дії провокували розколи серед релігійних громад, множили ряди віруючих, які не погоджувались із політикою радянської влади відносно протестантської церкви. На таких позиціях залишились істинно-православні християни, істинно-православна церква та деякі інші, до яких держава застосовувала всю силу радянського законодавства з питань релігії та церкви, звинувачуючи в антигромадських діях, "контрреволюційній діяльності", здійсненні "ізувірських" обрядів тощо. Автори завзято намагались показати позитивне значення

атеїстичної пропаганди та антирелігійної роботи з метою зменшення кількості віруючих та релігійних течій, які отруюють життя людей, відривають їх від суспільно корисної праці, від сім'ї, змушують вести бродяжницький спосіб життя.

Після другої світової війни в СРСР і в Україні активізувалось релігійне життя. Розгортали свою діяльність протестантські християнські громади. Однак прагнення керівництва комуністичної партії та держави відновити жорсткий контроль за суспільством повертало до такого ж контролю над релігією і церквою. Відновлювалась практика обмеження діяльності та переслідування протестантських релігійних організацій. Тому і в післявоєнних дослідженнях розгорталась нова хвиля звинувачень та цькування віруючих. У своїй праці М.Т.Куц, описуючи життя релігійних протестантських громад Львівщини, яких нараховувалось в області близько 100, стверджує, що всі вони живуть за рахунок трудящих мас, обдурюють народ, виступають проти існування Радянської України, отримують великі гроші від іноземних країн, вдаються до шпигунства і готуються до нової імперіалістичної війни.⁴ Виконуючи соціальне замовлення, автор добирає неймовірно жахливі факти з життя віруючих, подає матеріали “викривального” характеру, які “свідчать” про “антисуспільну” діяльність баптистів, євангелістів, адвентистів, п'ятдесятників, єговістів. Є очевидним те, що подібні публікації покликані були підготувати суспільну думку для розгортання широкомасштабної боротьби з релігією і церквою.

У 60-80-х роках ХХ ст. політичне керівництво та уряд країни продовжували роботу по обмеженню впливу релігійних конфесій і течій на віруючих. У цей час радянські історики, в тому числі й українські, опублікували чимало праць, в яких тією чи іншою мірою розглядалися певні аспекти політики держави щодо релігії і церкви. Щоправда, проблеми, які досліджувалися, подавались у вигляді “турботи комуністичної партії та радянської держави про реальне забезпечення громадянських прав і свобод, у тому числі і свободи совісті”, “боротьби проти релігійної нетерпимості”, “за свободу віросповідання”, “за реалізацію принципу, згідно з яким вибір тієї чи іншої релігії – справа особистої волі людини, його совісті”. Однак проголосивши ці принципи, дослідники відразу ж вдаються до пропаганди політики КПРС у релігійному питанні, яка, як вони зазначають, базується на “марксистсько-ленінському матеріалістичному розумінні суті релігії, її соціальної ролі, історичного, соціального, гносеологічного коріння, яке обумовлює її існування, шляхи її поступового зникнення у процесі суспільного розвитку”. Тому примирення марксизму і релігії означало б “зведення марксистської програми побудови суспільства, вільного від класового гніту, до рівня нездійснених соціальних утопій”.⁵ Це означало, що прагнення швидкої побудови “нового комуністичного суспільства” вимагало посиленої боротьби з релігійною ідеологією і віруючими. Адже, як стверджувалось, “деяка частина людей ще в полоні релігійного дурману і сприймає ідеї християнства... а це відволікає від активної участі в соціально-економічних перетвореннях суспільства”.⁶ З'явилися праці А.І.Клибанова, А.О.Єришева, В.І.Мельника, В.М.Арестова, Е.Г.Філімонова, П.І.Косухи, Ю.І.Терещенка, в яких розглядаються особливості діяльності “християнського сектантства” в умовах активізації атеїстичної пропаганди та посилення антирелігійної роботи. У працях цього періоду обов'язково йшлося про зменшення за роки радянської влади кількості віруючих та доводилось те, що новому типу людини – радянській людині, притаманне глибоке атеїстичне переконання. Але щоб пояснити все ж настирливе прагнення людини до віри, до Бога, у дослідженнях продовжувала побутовувати теза про “пережитки минулого”. Протестантські релігійні громади подавались як “родимі плями” старого світу, соціально-історичний пережиток, який дістався радянському суспільству від минулого. Логіка аналізу діяльності релігійних общин зводилась до пояснення участі в них найбільш “темних і відсталих” верств населення. Нав'язувалась думка про те, що членами “сектантських громад” можуть бути тільки “малоосвічені відлюдки”, люди похилого віку, непрацюючі, або ж представники несвідомої частини

населення, переважно селянства, яке ще остаточно не позбулося дрібнобуржуазної психології.

Ряд авторів намагались дати аналіз релігійним догмам протестантів, з'ясувати особливості їх віровчення.⁸ У публікаціях піддавались критиці тлумачення віруючими таких соціальних категорій, як суспільство і праця, правові і політичні ідеї, моральність, наука і мистецтво, велась дискусія з приводу загальнолюдських цінностей, піднімалась проблема боротьби двох ідеологій – буржуазної і комуністичної. В.М.Арестов, досліджуючи релігійні громади баптистів Харківщини, доводив, що вони, втрачаючи вплив на маси, на віруючих, вдаються до фальсифікацій і наклепів як засобу “порятунку віри”. Найбільше критикувались дії релігійних груп, які входили до Ради церков євангельських християн-баптистів. Автор стверджував, що для таких громад характерні наступальні тенденції: “протиправні, антисуспільні дії; наклепи на радянський державний і суспільний лад; постійний зв'язок і контакти із закордонними буржуазно-клерикальними підривними центрами; фальсифікація марксизму-ленінізму, особливо у питаннях свободи совісті, науки і культури; використання з наклепницькою і пропагандистською метою фальшивок антирадянського характеру, сфабрикованих і поширюваних як закордонними антикомуністичними підривними центрами, так і вожаками релігійно-екстремістських груп, які діють в середині країни”.

Більш науковий характер мають видання, які складають бібліотеку “Современные религии”.⁹ У книгах цієї серії йдеться про головні релігійні напрямки і найбільш поширені релігійні організації, їх структуру, та діяльність на території СРСР і в Україні. Із залученням широкого кола джерел та літератури висвітлюється історія, догматика, моральні принципи, місце в суспільстві та стосунки з державою церков баптистів, адвентистів, п'ятдесятників, свідків Єгови та інших протестантів. Однак і названі автори не змогли звільнитись від пут комуністичних ідеологічних догм, в основі яких був “войовничий” атеїзм. Вони однобічно підійшли до розгляду проблем, висвітлюючи діяльність протестантських релігійних громад, продовжували змальовувати віруючих “відлюдками”, “ізувірами”, які тільки й калічать долю людини та її душу.

Окремі аспекти історії протестантської християнської церкви у ХХ столітті розглядали дослідники Ф.Гарковенко та Ф.Федоренко.¹⁰ Вони, як і інші, пояснюють збереження активності релігійних громад в радянській державі “доброю волею” радянської влади, яка дала “сектам рівні права з іншими релігійними організаціями” та “повну свободу совісті”, а “секти, поповнившись... різного роду людьми із “бувших”,... виступали проти нової влади... оголосили її сатаністською”.¹¹ Нещирістю і підступністю віруючих, їх агресивністю, злочинними діями проти людини і суспільства пояснюють дії партії і радянської влади по обмеженню діяльності релігійників, розгортанню широкої антирелігійної роботи. Називаючи протестантизм пережитком капіталістичного минулого, згадані дослідники обгрунтовали думку про те, що на шляху побудови нового комуністичного суспільства необхідно вести нещівну боротьбу із цими пережитками минулого у свідомості людей. Так, А.В.Белов у розділі “Адвентизм і комунізм”, відповідаючи на питання про можливість існування в радянському суспільстві християнської ідеології, зазначає: “Там, де панує ідеологія комуністична, не залишається місця для ідеології буржуазної, ідеалістичної, релігійної”. Тому, вважає автор, не витримують критики твердження А.Демидова (виклав погляди адвентистів на книгу Х.Джонсона “Християне и коммунизм” у рукопису “Голос протестантського запада” – авт.) про те, що “можуть і повинні знайти співіснування ідейний комунізм і ідейне ж, прогресивне і людяне християнство”.¹²

Демократичні процеси, що розпочалися в СРСР з другої половини 80-х років, певною мірою дозволили вченим більш критично підходити до аналізу проблем релігії і її ролі в суспільстві. З нових концептуальних позицій підходить до з'ясування взаємин держави і церкви та сучасних тенденцій у пізньому протестантизмі В.Є.Єленський.¹³ Його праці помітно відрізняються новим аналізом діяльності релігійних громад в контексті

труднощів та суперечностей розвитку радянської держави, осмисленням змін в протестантизмі, які відбувалися в умовах оновлення суспільства в ході перебудови. Вперше мова йдеться про непримиренну боротьбу між релігією і атеїзмом, а про “цивілізовану полеміку між ними”, яка ні в якому випадку не спрямовувалася б на відкидання за межі людської культури жодного з них. Виводиться думка про те, що наше суспільство по правді вистраждало розуміння згубності домагання однієї форми ідеології, одного типу світогляду на монопольне володіння істиною. Але слід чимало зробити для подолання “броні багаторічних нашарувань” в цій сфері, виробити і взяти на озброєння такі підходи, як пріоритет загальнолюдських цінностей, правова держава, права людини, нерозривність історико-культурної та духовної спадщини, плюралізм.

Розпад радянської тоталітарної держави, проголошення незалежності України, крах комуністичних ідеологічних догм дозволили науковцям більш об’єктивно висвітлювати історію релігії і церкви, зокрема, протестантської. Щоправда, в Україні ще не з’явилися ґрунтовні праці з цієї проблеми, але останнім часом з’явилося цілий ряд публікацій у наукових періодичних виданнях. Заслужують на увагу статті В.Войналовича, А.Зінченка, І.Меркатун, В.Барана, В.Пашенка.¹⁴ Хоч дані автори окремо не досліджували діяльність протестантських релігійних громад, однак важливим є те, що вони зробили спробу переосмислити роль церкви в суспільстві, показати її непрості взаємовідносини з державою (передусім в 20-30-х та 50-60-х роках) та подвійний характер політики комуністичної партії, офіційної влади у питаннях релігії.

Досить ґрунтовно розглядає дії держави по обмеженню діяльності релігійних конфесій і течій в Україні та реакцію на неї кліру та віруючих О.Бажан.¹⁵ Автор доводить, що з кінця 50-х і до 80-х років вище політичне керівництво України, уряд республіки, Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР грубо втручались у справи релігійних конфесій та проводили роботу по обмеженню їх впливу на віруючих. На прикладах з життя євангельських християн-баптистів, п’ятдесятників, прибічників церкви Адвентистів сьомого дня, єговістів показано, які складні і суперечливі процеси, здебільшого спровоковані радянськими владними структурами, проходили в середовищі цих релігійних громад, як політичне керівництво країни перешкоджало у задоволенні духовних запитів, позбавляло елементарних прав і свобод віруючих.

Історії протестантизму в Україні присвятив свою працю В.Любашенко.¹⁶ Автор вперше в українській історіографії на основі багатого фактичного матеріалу зробив спробу висвітлення генези, етапів еволюції та сучасного стану протестантизму в Україні. У книзі подається широка палітра пізніх протестантських течій, що зародилися в Україні, аналізуються зміни в протестантизмі впродовж останнього століття, його місце в суспільних та міжконфесійних процесах. Автор доводить, що протестантизм кінця ХХ століття прагне посісти чільне місце не тільки в релігійному, а й суспільному житті України, перейшовши у ступінь свого церковного буття, хоч протестантизм з різних об’єктивних і суб’єктивних причин займає в Україні очікувальну позицію, уникаючи кардинальних змін у своїх структурах, у стосунках з іншими релігіями і суспільством в цілому.

Отже, незважаючи на значну кількість наукових праць, пізньопротестантська церква в Україні досліджена фрагментарно. До того ж протестантизм у працях істориків радянського періоду розглядався побіжно і переважно як релігія, яка була шкідливою для “нової” радянської людини. У дослідженнях науковий аналіз поступався ідеологічній пропаганді, увага концентрувалась на негативному висвітленні протестантської церкви, а реальний стан конфесії спотворювався, уявлення про неї деформувалось, вона протиставлялась іншим релігіям. Тільки в умовах незалежної України з’явилися можливості для глибокого і об’єктивного висвітлення історії протестантизму в Україні, його місця в нашій історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про релігію і атеїзм. Збірник документів і матеріалів. – К., 1973; 2. Критика релігійного сектантства. Опыт изучения релігійного сектантства в 20-х – начала 30-х годов. – М., 1974; 3. Клочков В.В. Закон и релігія. – М., 1982; Куроедов В.А. Релігія и церковь в советском обществе. – М., 1984; Эзрин Г.И. Государство и релігія. Релігійные организации и политическая структура общества. – М., 1974; 4. Куц М.Т. Релігійне сектантство. – Львів, 1958. – С. 7; 5. История и теория атеизма. – М., 1987. – С. 375; 6. Идеология сучасного релігійного сектантства. – Львів, 1971. – С. 3; 7. Арестов В.Н. Баптизм без маски. – Харьков, 1983; Клибанов А.И., Косуха П.И. Сучасне християнське сектантство. – К., 1966; Мельник В.И. Эволюция современного пятидесятничества. – Львов, 1985; Про характер сучасних сектантських вірувань. – К., 1968; Релігійне сектантство в прошлом и настоящем. – М., 1973; Филимонов Э.Г. Християнское сектантство и проблемы атеистической работы. – К., 1981; 8. Терещенко Ю. Антисупільні повчання і діяльність п'ятидесятників. – К., 1975; Ерышев А.А. Евангельские християне-баптисты. – К., 1960; 9. Белов А.В. Адвентизм. – М., 1973; Митрохин Л.М. Баптизм. – М., 1974; Москаленко А.Т. Пятидесятники. – М., 1973; 10. Гаркавенко Ф. Секты, их вера и дела. – К., 1960; Федоренко Ф. Секты, их вера и дела. – М., 1965; 11. Там само. – С. 97; 12. Белов А.В. Названа праця. – С. 172; 13. Еленський В.С. Сучасний протестантизм: динаміка, процеси, тенденції. – К., Т-во “Знання” УРСР. – (Серія 5 “Науково-атеїстична”, № 12). – 1989; Він же. – Держава і церква в СРСР. З історії передквітневого двадцятиліття // Людина і світ. – 1991. - № 2. – С. 8-12; 14. Баран В. Влада і церква: З історії взаємин у 1945-1965 роках // Сучасність. – 1995. - № 5. – С. 113-128; Войналович В. Наступ на етноконфесійні осередки як один із засобів здійснення національної політики в Україні (друга пол. 40-х - 50-ті роки ХХст.) // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1997. - № 1-2. – С. 207-226; Зінченко А.Л. Чи була відокремлена церква від держави у 20-ті роки? // Український історичний журнал (далі - УІЖ). – 1992. – № 1. – С. 104-114; Меркатун І.П. Антирелігійна компанія 50-60-х років на Україні // УІЖ. – 1991. - № 10. – С. 70-76; Пащенко В. Приборкання церкви: кінець 60-х // Людина і світ. – 1999. - № 5. – С. 14-19; 15. Бажан О. Розділяючи на “чистих” і “нечистих”. Заходи владних структур України по обмеженню впливу окремих релігійних конфесій і течій та реакція на них з боку кліру та віруючих в 60-80 роках // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1995. - № 1-2. – С. 218-234. 16. Любашенко В.І. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. – Львів, 1995.

О.П. Іваницька

АВТОРИТАРИЗМ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ТА КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Наукове обґрунтування концепції авторитаризму має тривалу історію на Заході. Вивчення її у державах, що виникли на теренах колишнього СРСР, в тому числі в Україні, почалося у 90-х роках. Якщо ідентифікацію тоталітаризму опрацьовано досить широко і різнопланово, то з концепцією авторитаризму (від лат. auctoritas - влада, вплив), його системотвірними ознаками справа стоїть набагато складніше. У науковій літературі ці категорії здебільшого підмінялись або ототожнювались як абсолютно ідентичні. Основна причина такої ситуації у спільній кореневій основі їх появи та зовнішній подібності. Ці обставини зумовлювали використання їх як слів-синонімів, особливо тоді, коли дослідники ставили перед собою завдання вивчити конкретику тоталітарно-авторитарних держав. Проте тоталітаризм – соціальний феномен винятково ХХ століття. Авторитарні системи мають давню історію, вони панували у попередніх століттях, збереглись у різних формах і в новітній час.

Складність розмежування тоталітарних й авторитарних порядків полягає у тому, що коренева основа їх походження є спільною. Це – гострі соціальні катаклізми (війни, революції), криза традиційних соціальних та політичних структур, традиційного способу життя, криза масової свідомості на світоглядному та побутовому рівнях, часто-густо запізніла капіталістична модернізація, психологічний дискомфорт.

Не викликає сумніву той факт, що тоталітарна небезпека існувала у повоєнній Європі не тільки у Німеччині, Італії, Росії, але і більшості країн європейського континенту. Майже повсюдно виникали та діяли тоталітарно зорієнтовані групи, рухи, як ліві, так і праві. Безперечним є те, що через гостроту соціально-економічних та національних протиріч країни центрального та східноєвропейського регіону не змогли створити сильні громадянські мононаціональні чи багатонаціональні спільності (окрім Чехословаччини). Молоді держави – Польща, Угорщина, Югославія, Албанія – лише